

PEKKA PIHLANTO

Humanistinen laskentatoimi: ihmistä etsimässä¹

Kun tarkastelee tällaisessa henkilökohtaisessa tilinpäätösvaiheessa omia tieteellisiä tekemisiään, joutuu ankaran arvostusongelman eteen. Mieleeni tulee kirjailija Mika Waltarin varhaistuotannostaan esittämä toteamus, että hän jätti jälkeensä valtavia kirjallisia roskakasoja. Näin itsekriittiseksi ei tutkijan kuitenkaan kannata heittäytyä. Tiedeyhteisö kyllä pitää huolen arvostelusta – ellei muulla tavoin, niin kuittaamalla hiljaisuudella.

Ryhtyessään arvioimaan oman ajattelunsa kehittymistä vuosien varrella havaitsee, että muilla tutkijoilla ollut siihen huomattava vaikutus. Jos näin ei kävisi, epäilisin tutkijan omaa muistia. Saanenkin nyt paneutua muistelemaan, keiltä olen saanut ideoita ja miten ne ovat kehkeytyneet.

Laskentatoimen pro gradu- eli laudaturtyössäni tarkastelin varovaisuutta vuosituloslaskennassa. Työni ohjaajana ja innoittajana oli maineikas kirjanpidon meno-tulo-teorian ”isä”

professori Martti Saario (1906–1988). Gradu valmistui aikanaan, mutta arvostelua ei vain kuulunut. Lopulta tiedustelin varovasti asiaa. Saario totesi suorasukaiseen tapaansa työni olleen jo pitkään hänen yöpöydällään, mutta se on ”niin perhanan väsyttävää tekstiä, että sitä lukiessa aina nukahtaa”.

Sidosryhmäteoriaa ja Jungin typologiaa

Varsinaisesti vasta lisensiaatintyövaiheessa käytäytyminen alkoi kiinnostaa minua. Aiheeni oli ”Yrityksen johdon ja rahoittajien preferenssien yhteensovittaminen” (1972). Keskeisenä taustateorianä käytin ruotsalaisen Eric Rhenmanin tunnetuksi tekemää sidosryhmäteoriaa, jonka mukaan yritys on sidosryhmiensä yhteenliittymä. Viime vuosina sama teoria on muuten lämmitetty uudelleen Yhdysvalloissa ”stakeholder theoryn” nimellä.

Ajan muodin mukaisesti työssäni oli ”var-

¹ Jäähyväisluento Turun kauppakorkeakoulussa 1.9.2003.

muuden vuoksi” myös lineaarista ohjelmointia ja hieman matemaattista neuvotteluteoriaakin. Lienenkö ollut liiankin teoreettinen, kun lisen-siaattiseminaarin opponetti oli kirjoittanut työni viimeiselle sivulle: ”Mitä hyötyä tästä on liike-elämälle?”

Työni ohjaajana toimi Jouko Lehtovuori (1933–1986), elämäntavoiltaan boheemi kulttuuripersoonana. Ohjauspaikkana olikin usein ravintola Hämeenportti. Ohjaussuhde jatkui väitöskirjavaiheessa.

Väitöskirjani otsikko ”Yritys ja rahoittajat. Yrityksen vieraan pääoman rahoituskäyttäytymisen kuvaus” (1978) kertoo, että käyttäytyminen oli jo saanut keskeisen roolin. Rahoitukseen liittyi mielestäni vahva ihmisten välinen elementti, joka huipentui rahoitusneuvotteluissa.

Kun minulta on kysytty, miten päädyin niin numeerisella ja teknisluonteisella alueella kuin laskentatoimessa tarkastelemaan ihmisen käyttäytymistä olen vastannut, että se tapahtui juuri sidosryhmäteorian kautta. Havaitsin pian, että rahoitusneuvottelujen ja -suunnittelun tarkastelu vain sidosryhmätasolla on käytännöllä vierasta: ryhmät koostuvat yksilöistä, joista jokainen joutuu itse ymmärtämään käsiteltävät asiat.

Näkemykseni ihmisen keskeisyydestä laskentatoimessa kehittyi ilmeisesti osaltaan väitöskirjatyöskentelyn yhteydessä käydessäni haastattelemassa pariakymmentä toimitus- ja talousjohtajaa. Myös verotarkastajan virka opetti minulle jotakin tilikirjojen takaa paljastuvasta ihmisestä – jopa tämän raadollisista piirteistä.

Väitöskirjan jälkeisissä kirjoituksissani tarkastelin päätöksentekijää paitsi vallankäytön kannalta, myös yksilöllisen persoonallisuuden omaavana toimijana. Sovelsin viime vuosisadan alkupuolella Wienissä vaikuttaneen Carl C. Jungin (1875–1961) persoonallisuustypologiaa

– nyttemmin rahoituksen laskentatoimesta johdon laskentatoimen puolelle siirtyneenä. Karkeana ideana oli se, että samassakin laskentatä päätöstilanteessa yksilöt toimivat persoonallisuutensa mukaisesti eri tavoin. Ehkä menin jungilaisuudessa liiankin pitkälle, sillä jyvaskyläläinen kollega puuskahti eräässä seminaaritulaisuudessa, että ei Jungin typologia sentään joka paikkaan sovi.

”Salaista Intiaa etsimässä”

Kun on puhe ihmiskeskeisyydestä tieteellisessä ajattelussani, en voi sivuuttaa eräitä muitakaan oman alueeni ulkopuolisia vaikuttajia. Tärkein näistä oli tohtori Paul Brunton (1898–1981), englantilainen filosofi, mystikko ja kirjailija. Hänen tuotantonsa käsittää sellaisia nimikkeitä kuin ”Salaista Intiaa etsimässä”, ”Salainen tie” ja ”Yliminän viisaus”. Bruntonin esoteerisia oppeja ei ollut tarpeen soveltaa tutkimuksissani, mutta välillinen vaikutus on ollut erittäin suuri, niiden osoitettua materialistisen maailmankuvan yksipuolisuuden ja ihmisen henkisen ulottuvuuden merkityksen.

Liiketaloustieteen alueella keskeinen vaikuttaja oli kanadalainen strategiatutkija Henry Mintzberg. Häneltä sain aineksia vallitsevan mekanistisen ja äärrationaalisen ajattelun kritiikkiin. Toiminta yrityksessä ei voinut edes laskentatoimessa olla niin voittopuolisesti rationaaliseen harkintaan perustuvaa, kuin yleisesti ajateltiin. Laskelmiahan laativat ja käyttivät ihmiset, mikä tuo mukanaan epävarmuutta ja epämääräisyyttäkin – muun muassa tunneperäisen elementin.

Luonnollisesti laskentatoimessakin oli monia minuun vaikuttaneita kirjoittajia, mutta he eivät tunnu niin ratkaiseviltä oman linjani muotoutumisen kannalta kuin ne, jotka tässä mainitsen.

DISCUSSION

Sattumalta törmäsin Georgia State Universityssä johtamisen alueella toimineen toisen polven amerikansuomalaisen professorin Waino W. Suojasen aivoteoriaan. Suojanen toi päätäjän tarkasteluun vasemman ja oikean aivo-puoliskon lisäksi myös ns. vanhat aivot eli ”elukan aivot”, kuten hän vanhahtavalla suomenkielellään totesi. Hän sijoitti kunkin aivon ”erityisalueeksi” tietyn tyyppisen päätöksentekolanteen ja osoitti näin liikkeenjohdon oppien rajoittuneisuuden. Tutustuin Suojaseen henkilökohtaisesti hänen vieraillessaan korkeakoulusamme pariinkin otteeseen.

Ratkaiseva löytö: holistinen ihmiskäsitys

Kun löysin 1980-luvun puolessa välissä psykologi ja filosofi Lauri Rauhalan kehittämän holistisen eli kokonaisvaltaisen ihmiskäsityksen minusta tuntui, että tätä olin tietämättäni etsiskellyt jo pitkään. Ihmisen esittäminen kolmessa olemisen muodossa, *tajunnallisuudessa*, *situationalisuudessa* ja *kehollisuudessa*, tarjosi mahdollisuuden ottaa samanaikaisesti huomioon kaikki oleelliset piirteet laskentatoimen piirissä toimivasta ihmisestä – ja ihmisestä yleensäkin. Aloin käyttää tutkimusharrastukseni nimitystä *humanistinen laskentatoimi*. Termi tuli ihmiskorosteisuuden lisäksi ihmiskäsityksen taustalla olevasta humanistisesta psykologiasta.

Rauhalan eksistentiaalista fenomenologiaa edustavassa ihmiskäsityksessä on kaksi erityisen keskeistä piirrettä. Tajunnallisuus, joka edustaa ihmisen ymmärtämisprosesseja, on aivoista eli kehollisuudesta erillinen ulottuvuus. Siinä me käsittelemme *merkityksiä*, ajattelemme. Voimme ”havaita” näitä merkityksiä, mutta emme sitä, mitä aivoissamme samalla tapahtuu. Monet aivotutkijat sivuuttavat tajunnalli-

suuden ja merkityksen ongelman tyytyen kalevalaiseen käsitykseen: ”aivoni ajattelevat”, mikä vähättelee ihmispersoonan vapaata tahtoa.

Toinen ihmiskäsityksen tärkeä piirre on situationaalisuus eli tilannesidonaisuus. Ihminen *on* paitsi tajunnan prosesseja ja kehollisuutta, myös kaikkea sitä, mihin hän on suhteissa – yritykseen, laskentatilanteeseen, kulttuuritekijöihin, luontoon jne.

Tajunnallisuus, situationaalisuus ja kehollisuus ovat jokaisella erilaiset ja ainutlaatuiset. Kun yhdessä tapahtuu jotakin, se heijastuu välittömästi kahdessa muussa. Rauhala on havainnollistanut tätä piirrettä kutsumalla ihmistä *situationaaliseksi säätöpiiriksi*.

Olen saanut tutustua henkilökohtaisesti Lauri Rauhalaan, jonka kirjallinen työ jatkuu edelleen, vaikka yhdeksäs vuosikymmen on täyttymässä. Viime keväänä hän kommentoi tukea antavalla tavalla Luonnonfilosofian seurassa pitämäni esitelmää.

Ihmiskäsityksen käyttöalue laajenee

Ihmiskäsitys ei ole heijastunut vain tieteelliseen kirjoitteluuni. Monet julkisista kannanotoistani mitä erilaisimmista asioista – optiopalkitsemisesta, puolustuspolitiikasta, huumeekysymyksestä, yliopistomaailman ongelmista, jne. – heijastelevat jollakin tavalla ihmiskäsitystä. Kun teknisiltä ja mekaanisilta vaikuttavien asioiden takaa nostetaan esiin ihminen, asia joutuu usein uudenlaiseen valoon.

Tutkimus on kuitenkin minulla ollut ihmiskäsityksen pääasiallinen hyväksikäyttöalue. Olen soveltanut sitä pyrkiessäni kuvaamaan ja ymmärtämään ihmistä paitsi laskentatoimessa, myös tietojärjestelmätieteessä ja johtamisessa – yhteistyössä näiden alojen tutkijoiden kanssa. Viime vuosina olen pyrkinyt osoittamaan Rau-

halan teorian yhteensopivuuden amerikkalaisen Bernard J. Baarsin kehittämän aivojen teatteri-metaforan kanssa. Tämä kytkeä moderniin aivotutkimukseen ehkä vakuuttaa filosofiaa vieroksuvatkin Rauhalan ideoiden jatkuvasta ajan-kohtaisuudesta.

Uskon, että ihmiskäsityksen avulla voidaan kehittää päätöksentekoa ja sitä avustavaa välineistöä käyttäjäystävällisemmäksi. Tekniset mahdollisuudet ja organisatoriset ympäristöt muuttuvat koko ajan, mutta ihminen pysyy perusolemukseltaan samana. Mielestäni ihmisen peruspiirteiden filosofinen ymmärtäminen – ihmisen todellisen olemuksen etsintä ja löytäminen – on avain kaiken uuden kehittelyyn niin laskentatoimissa kuin ihmisen toimintaan liittyvissä tieteissä yleensäkin. Tämä etsintä ei ole

vailla merkitystä tutkijan oman henkisen kasvunkaan kannalta, mikä on mielestäni loppujen lopuksi kaiken ydin.

”Nu är det slut”

Lopuksi, hyvät kuulijat: kun nyt vajaan kuukauden kuluttua astun emerituksen säätyyn eli siirryn täysin palvelleeksi professoriksi, en suinkaan ajattele niin kuin eräs naapuriyliopiston tutkija, jonka kerrotaan todenneen saadessaan professorin viran: ”Nu är det slut med den förbannade forskningen!” Aion siis jatkaa kirjoittamista ja kannanottamista kuten ennenkin ja katson, että palvelus ja etsintä jatkuvat – tosin aikaisempaa vapaaehtoisemmissa ja vapaamissa tunnelmissa. ■